

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΤΟ ΦΥΣΙΚΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ ΚΑΙ ΡΩΜΗ.

ΕΛΛΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΟΙ ΠΡΟΔΡΟΜΟΙ. — ΠΥΘΑΓΟΡΕΙΟΙ, ΣΟΦΙΣΤΑΙ, ΣΩΚΡΑΤΗΣ.

«Ὁ Δωριεὺς ἐπεζήτει ἐν τῇ πολιτείᾳ τὸν κόσμον, τὴν ἐνότητα ἐν τῇ ποι-
κιλίᾳ. Θεμελιώδης ιδέα τῆς φυλῆς ταύτης εἶνε οἱ παρὰ Θουκυδίδῃ λόγοι τοῦ
βασιλέως Ἀρχιδάμου: κάλλιστον γὰρ καὶ ἀσφαλέστατον πολλοὺς ὄντας ἐντὶ
κόσμῳ χρωμένους φαίνεσθαι¹. Τούτου δ' ἕνεκα οἱ Σπαρτιᾶται λατρεύουσιν
ἐπὶ τοσοῦτον τὸν Λυκοῦργον, καθὼ πρῶτον διαρρυθμίσαντα τὸν ὑφιστάμενον
κόσμον, ὡς ἐκ τούτου δὲ ἀπεκάλεσαν καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Εὐκόσμον. Ἐπίσης
διὰ τὸν λόγον τοῦτον ὁ ὕπατος τῶν ἀρχόντων ὠνομάζετο ὑπὸ τῶν Κρητῶν
Κόσμος, ὑπὸ δὲ Λοκρῶν τῶν Ἐπιζεφυρίων Κοσμόπολις. Οὕτως ἡ λαμπρὰ αὕτη
λέξις δείκνυσι τὸ ἐσώτατον πνεῦμα οὐ μόνον τῆς δωρικῆς μουσικῆς καὶ φιλο-
σοφίας, ἀλλὰ καὶ τῆς δωρικῆς πολιτείας»².

Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Μυλλέρου, προσηκόντως μελετώμενοι καὶ κατανοού-
μενοι, ἔχουσι σημασίαν εὐρυτέραν ἐκείνης, ἣν ἐν περιορισμένῃ ἐννοίᾳ οὗτος
διετύπωσε διὰ τὴν δωρικὴν φυλὴν μόνον. Μεθ' ὅλας τὰς ὑπότινα ἔποψιν
ἀνομοιότητος τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν κλίσεων τῶν Ἰώνων καὶ τῶν Δωριέων,
ἀμφοτέρωθεν συνεδέθησαν πρῶτως ἤδη εἰς ἓν ἐθνικὸν σύνολον μετὰ τῶν αὐτῶν
τάσεων, τοῦ αὐτοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς αὐτῆς ιδιοφυΐας· οὕτως ὁ ἰδιάζων
χαρακτήρ τοῦ δωρικοῦ πνεύματος, ὁ τοσοῦτον ἐξαρθεῖς, πέρα τοῦ δέοντος
πολλάκις, ὑπὸ τοῦ Γερμάνου ἀρχαιοδίφου, προσήκει νὰ ἀποδοθῇ εἰς πλῆρες
τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος· ἀληθῶς· ὁ κόσμος, ἡ τελεία αὕτη ἐν ἀρμονίᾳ συνδιαλ-
λαγῇ τοῦ συνόλου μετὰ τῶν μερῶν αὐτοῦ, εἶνε τὸ ἰδικίτατον χαρακτηριστικὸν

1 Θουκυδ. β:βλ. II. κεφ. 11.

2 Muller's die Dorier III § 1, 2.

γνώρισμα σύμπαντος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τοῦ ὁποίου οἱ Δωριεῖς ἀπετέλεσαν ἀναντιρρήτως ἐν τῶν θεμελιωδেষτάτων στοιχείων, ἐπιφαινόμενης ἐν ἅπαντι αὐτῶν τῷ βίῳ, τῷ πνευματικῷ, ὅπως καὶ τῷ κοινωνικῷ, ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ ἐν τῇ τέχνῃ, ὅπως καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ.

Ὁ ἠθικὸς ἐν Ἑλλάδι κόσμος ἦτο ἀπομίμησις τοῦ φυσικοῦ τῇ φύσει ζῆν, τοῦτ' ἔστι κατ' ἀρετὴν ζῆν, ἔλεγεν ὁ στωϊκὸς Ζήνων· ὁ ὠραῖος ἐξωτερικὸς κόσμος ἐπέδρασε πρωϊμώτατα ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας· αὕτη εἶνε, κατὰ τὰς πεποιθήσεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἡ μ.κ.λ. λον πρέπει νὰ ἦνε, ἐλευθέρια, ζωογονουμένη ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς ἐλευθερίας· τὸ δὲ δίκαιον εἶνε ὁ διοργανωτικὸς σύνδεσμος, ἡ ψυχὴ τῆς πολιτείας. Ἐν ταῖς πρώταις ἑλληνικαῖς πολιτείαις ἐπιπνέει εἰσέτι ἡ ποίησις τοῦ βίου· αὗται θεμελιούνται ἰδίως ὑπὸ ποιητῶν ἢ φιλοσόφων· οἱ νόμοι τοῦ Ζαλεύκου, ἐν τῶν θυμασιωτάτων προσόντων τοῦ πολιτικοῦ πνεύματος τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, συντάσσονται ἐμμέτρως. Ἐν Ἑλλάδι κατὰ πρῶτον ἀποκαλύπτεται ἡ ἠθικὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀξία, ἡ συνείδησις τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ καὶ τῆς ἀτομικότητος, συλλαμβάνεται δὲ ὑπὸ εὐρύτερον καὶ γενναιότερον τύπον ἢ περὶ δικαίου καὶ πολιτείας ἔννοια. Ἐν Ἑλλάδι δὲν εἶνε ἡ πολιτεία, ὅπως ἐν Ἀνατολῇ, ἐξηρητημένη ἀπὸ τῆς θρησκείας καὶ τῶν λειτουργῶν αὐτῆς, ἀλλ' ἡ θρησκεία ἐμπεριλαμβάνεται μ.κ.λ. λον ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς πολιτείας. Ἀρχέγονος δὲ βᾶσις καὶ ιδέα τῆς πολιτείας ταύτης εἶνε ὁ ἄνθρωπος, ὡς καθόλου ἠθικὸς μικρόκοσμος, ἐν ἐλευθέρῳ κύκλῳ ζῶν καὶ διανοούμενος, τοιοῦτος, οἷον ἀναγράφει αὐτὸν ὁ Πλάτων· μικρὰ τις πολιτεία, ἐνῶ ἡ μεγάλῃ πολιτεία εἶνε ὁ ἄνθρωπος ἐν μεγαλογοραίᾳ.

Οὕτως ὁ ἄνθρωπος ἐν Ἑλλάδι κατὰ πρῶτον ἀναγνωρίζεται ὡς ἠθικὸν ὑποκείμενον, τείνον διὰ τῆς πολιτείας νὰ πραγματοποιήτῃ ὑψηλότερόν τινα σκοπὸν ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἐν ἣ ἔζη καὶ ἔδρα, ἀλλ' οὐχὶ περισσότερο· αἱ ιδέαι τῆς ἐποχῆς ἦσαν λίαν περιορισμέναι, οὐδ' ἦτο δυνατὴ εἰσέτι εὐρύτερα τις σύλληψις τῆς ἀνθρωπίνης ἀποστολῆς, κατὰ συνέπειαν εὐρύτερα ἐκτίμησις τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος· τοῦτο ἐπεφυλάχαστο διὰ τοὺς κατόπιν χρόνους, διὰ τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῆς ἱστορίας. Ὁ ἄνθρωπος ἐν ταῖς πολιτείαις ἐκείναις ἦτο τοιοῦτος, τουτέστιν ἐκέκτητο τὴν ἐλευθέραν αὐτοῦ συνείδησιν, μόνον διότι ἦτο πολίτης, ἐν τῇ ἀσκῆσει καὶ ἐνεργείᾳ τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ἐικανότητος συμπεριλαμβανομένης κατὰ τὸ μ.κ.λ. λον καὶ ἦττον τῆς ἀνθρωπίνης αὐτοῦ συνειδήσεως· τούτου ἕνεκα ἡ πολιτεία παρίσταται τὰ μ.κ.λ. λιστα ὑπερβάλλουσα καὶ ἐξέχουσα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, τοιαύτη ἀπεικονιζομένη καὶ δικαιωνιζομένη καὶ ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης καὶ ὑπὸ τῆς τέχνης, ἐκδήλωσις ὑψίστης ἠθικῆς ιδέας, ἣτις τοσαῦτα ἔμελλε νὰ παρκαγγῆ ἔξοχα ἀποτελέσματα ἐν τῷ ἑλληνικῷ κόσμῳ. Τοιαύτη δὲ σύλληψις, εἰ καὶ πλημμελής οὔσα ἀπέβαντι τῶν συγχρόνων περὶ πολιτείας θεωριῶν, ἀλλὰ γενναία καὶ πλήρης σημασίας, ἔθηκε τὴν πολιτικὴν ιδέαν εἰς περιφανῆ βαθμίδα τοῦ ἠθικοῦ τῆς Ἑλλάδος βίου, ἡ

δὲ θεραπεία αὐτῆς καὶ ἡ μελέτη ἐγένοντο ἰσχυρὰ ἐλατήρια τῆς ἐλληνικῆς ἐπιστήμης, οὕτως ὥστε αἱ περὶ πολιτείας μελέται τῶν ἀρχαίων, μεθ' ὅλην τὴν ἐλαττωματικὴν ἐν πλείστοις ἀποψιν αὐτῆς, καὶ σήμερον ἔτι δὲν στεροῦνται σημασίας, οἱ δὲ πολιτικοὶ τῆς ἀρχαιότητος φιλόσοφοι ἐγένοντο πράγματι οἱ καθηγεμόνες, ὡς ἐν τοῖς ἄλλοις τοῦ ἐπισημοῦ κλάδου, οὕτω καὶ ἐν τῇ πολιτικῇ ἐπιστήμῃ.

Εἶπον ὅτι τὸ δίκαιον εἶνε ὁ ἁρμονικὸς σύνδεσμος, ἡ ζωοποιὸς ψυχὴ τῆς ἐλληνικῆς πολιτείας. Τοῦτο κατὰ τὰς παραδόσεις ἦτο ἀρχέγονον, *οὐδεὶς αἶθεν ἐξ ὄτου φάρη*. Πρώτη ἡ ἐλληνικὴ συνείδησις κατανοεῖ τὴν ὑπόστασιν φυσικοῦ δικαίου, ἀνθρωπίνου, ἀποχωρίζουσα αὐτὸ, ὅσον τῇ ἦτο ἐπιτετραμμένον, ἀπὸ τῆς θρησκείας. Ἡ ἐλευθερία ἀποκαλύπτει τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἕλληνοσ, ὅστις βαρμηδὸν ἀπαλλάσσεται τῆς ἀρχαίας θεοκρατικῆς θεωρίας, ὅτι τὸ δίκαιον εἶνε θεότητος ἔργον ἢ ἀποκάλυψις· ἡ ἀρχαία *Θέμις*, ἣτις ἐξίσου τέως διέπει τὸν κόσμον τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, ἀφ' ἧς ἐγεννήθη ἡ εὐνομία, ἡ *δίκη*, ἄνευ τῶν ὁποίων οὐδεμία πολιτεία, ἀπόλλυσι τὸ κράτος αὐτῆς, τοῦ χρόνου προϊόντος· τὸ δὲ δίκαιον διατυποῦται ὑπὸ ἀληθεστέρων ἔννοιων: *φύσει δίκαιον καὶ νόμῳ δίκαιον*. τὸ πρῶτον ἀπορρέον ἀπὸ τῆς ἠθικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως, ἀπόλυτον, αἰώνιον, ἀμετάβλητον· τὸ δὲ δεύτερον παραχόμενον τῶν νόμων τῆς πολιτείας, καὶ εἰς τὰς μεταβολὰς καὶ περιπετείας αὐτῆς ὑποκείμενον.

Οὕτως ἐχειραφετήθη τὸ δίκαιον, καθίσταται δὲ ἐλευθέρα ἡ πολιτεία, ὡς τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως καὶ ἐργασίας, ὑποχωρούσης πρὸ αὐτῆς πάσης ἄλλης ἠθικῆς ἐν τῷ βίῳ ιδέας. Ἡ ὑψίστη ἐνασχόλησις τοῦ ἐλευθέρου ἀνδρὸς ἦτο ἐφεξῆς τὸ πολιτεύεσθαι, πράττειν τὰ πολιτικά, πάσης ἄλλης κοινωνικῆς ἐνασχολήσεως καὶ ἐργασίας ὀλιγορρομένης ἢ ἀφιευμένης τοῖς δούλοις, τῇ προγεγραμμένῃ ταύτῃ τάξει, ἧς ἡ ὑπαρξίς, τὴν ἄνταρξιν μᾶλλον ἀναμιμνήσκουσα, ἢ τὸν ἐλεύθερον ἐλληνικὸν κόσμον, ὑπῆρξεν ἀληθῶς εἰς τῶν ἀπαισιωτάτων θεσμῶν καὶ ἐν τῶν πρωτίστων στιγμῶν τῆς ἀρχαίας πολιτείας, μηδενός, μηδ' αὐτῶν τῶν μεγίστων τῆς ἀρχαιότητος ἀνδρῶν, δυναθεῖσα ν' ἀποσπάσῃ τὴν καταδίχην, τυχοῦσα δὲ τῆς δικαιολογίας καὶ τῆς ἐπιδοκιμασίας τοῦ τε Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους· αὐτὸς ὁ ιδεώδης Πλάτων, διὰ τῆς ἀλληγορικῆς ἐκείνης εἰκόνας, ἀναμιμνησκούσης τὴν ἰνδικὴν νομοθεσίαν τοῦ Μανοῦ, ὅτι ὁ Ζεὺς πλάττων τοὺς ἀνθρώπους, συνανέμιξε τοῖς μὲν χρυσόν, τοῖς δ' ἄργυρον, τοῖς δὲ χαλκόν, ἀνηγόρευεν εἰς θεμελιῶδες κοινωνικὸν δόγμα τὴν πλάνην τῆς ἐποχῆς του, καὶ καθίστατο ὁ ἐπίσημος θεωρητικὸς τῆς δουλείας· ὡταύτως ὁ Ἀριστοτέλης, εἰ καὶ ἐχαρκακτήρισέ που αὐτὴν ὡς ἱστορικὸν γεγονὸς, ἐκ τυχαίων ἀναπτυχθῆν περιστάσεων, πολέμων, κατακτήσεων καὶ ἄλλων τοιούτων περιπετειῶν τῆς ἱστορίας, ἐν τούτοις, οἶονεὶ κλύπτων ὑπὸ τὰς προλήψεις τῆς ἐποχῆς του, δὲν ἐδίστασε νὰ διακρίσῃ ἀλλοχοῦ τὴν ἀνθρωπότητα εἰς τὰ ἐλεύθερα Ἕλληνικὰ φύλα καὶ εἰς τὰ βάρβαρα

ἄσιατικά, ἐξ ὧν τὰ δεύτερα ὀφείλουσι νὰ ὑποτάσσωνται εἰς τὰ πρῶτα. Ἄλλ' αἱ ἀποκλειστικαὶ αὗται ἰδέαι περὶ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ἐπὶ πάντων τῶν ἄλλων λαῶν τῆς ἱστορίας διήρκεσαν ὅσον καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἐλευθερία χρόνον. Καταλυθείσης αὐτῆς ἐν Χαίρωνείᾳ, τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀναρρηθέντος ἐν Κορίνθῳ ἡγεμόνος ἀρχιστρατήγου τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐν μιᾷ δεκαετίᾳ ἀνιδρύσαντος τὸ παγκόσμιον αὐτοῦ κράτος, κρᾶμα ποικίλων λαῶν καὶ ἐθνικότητων, πολιτεία, ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τῆς λέξεως σημασίᾳ, δὲν ὑπάρχει πλέον, καὶ οὕτως ὁ φιλόσοφος, ὅπως καὶ ὁ πολίτης, στερούμενοι ἐλευθέρως πατρίδος, ἀναζητοῦσι τὸ πολιτικὸν αὐτῶν ἰδεῶδες ἐν τῇ εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος, ἀφοῦ δὲν ἠδύναντο πλέον οὔτε νὰ συλλάβωσιν οὔτε νὰ διατυπώσωσιν αὐτὸ διὰ τῆς ἐλευθέρως πολιτείας. Ἐντεῦθεν ἀρχεται ἀναπτυσσομένη κατὰ πρῶτον ἡ ἰδέα ἀφήρημένου τινὸς κοσμοπολιτισμοῦ, οἷονεὶ καθαρωτέρας κατανοήσεως τῆς κοινωνίας καὶ τῆς ἱστορίας, ἣτις διατυπωθεῖσα τὸ πρῶτον ὑπὸ τῆς Στοᾶς, περιλαβούσης ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς πᾶσαν κοινωνικὴν καὶ ἐθνολογικὴν ἀπόχρωσιν, ἀπὸ τοῦ Ῥωμαίου αὐτοκράτορος Μάρκου Ἀντωνίνου μέχρι τοῦ ἐκ Φρυγίας δούλου Ἐπικτήτου, μετεβιβάσθη διὰ τοῦ ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν Παύλου εἰς τὸν σημερινὸν κόσμον, καταστᾶσα ἡ συνείδησις τῆς νεωτέρας ἀνθρωπότητος.

Ἡ Ἑλλάς ἐφιλοσόφησεν ἐμβριθῶς περὶ τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας, ἀλλὰ δὲν ἐνεβάθυνεν ὅσον ἔδει εἰς τὸν ἐσωτερικὸν ὀργανισμὸν καὶ εἰς τὴν κοινωνικὴν αὐτῶν βαρῦτητα καὶ σημασίαν, δύναται τις εἰπεῖν ὅτι οὐδαμῶς κατενόησε τὰ ὅρια τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας, καὶ ἐντεῦθεν αἱ πλάναι αὐτῆς περὶ πολλῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν θεσμῶν καὶ καθεστώτων. Τὸ ποιητικὸν τοῦ ἔθνους πνεῦμα εἶχε συλλάβει τὸν βίον ὑπὸ τὴν ἐξωτερικὴν μᾶλλον τῶν τύπων ἔκφρασιν, ὑπὸ τὴν τεχνικὴν, ἢ ὑπὸ τὴν βαθυτέραν ἐννοίαν τῆς πραγματικότητος· ἐπεζητήθη ἡ ἐξωτερικὴ ἁρμονία, ἀνέφικτόν τι τοῦ πνεύματος ἰδεῶδες, ἐκεῖ ὅπου παρίστατο ἀναγκαία κατ' ἐξοχὴν ἡ κοινωνικὴ ἀλήθεια καὶ ἡ πολιτικὴ πραγματικότητα. Ἡ Πολιτεία τοῦ Πλάτωνος εἶνε τὸ κάλλιστον ὑπόδειγμα τῆς ἀρχαίας πολιτικῆς ἰδέας. Τούτου ἕνεκα ἡ κοινωνία ἐκείνη, ἡ τοσοῦτον διαπρέψασα ἐπὶ τινὰς στιγμάς, καὶ ἥς τὰ προϊόντα θάμβος ἔτι ἐμποιοῦσιν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, στερουμένη τῶν ἀσφαλῶν καὶ πραγματικῶν στοιχείων, τῶν ἀποτελούντων στερεὰν καὶ διαρκῆ ἀνθρωπίνην πολιτείαν, ἀληθῆ ἐλευθερίαν καὶ κοινωνικὴν ἰσότητα καὶ ἀλληλεγγύην, ἔρμαιον γῶν ποικίλων ἐπαναστάσεων καὶ τῆς ἀσταθείας τοῦ πολιτικοῦ αὐτῆς βίου, μετὰ παροδικὴν ἀκμὴν, κατέστη ὁ θαλάσσιος ἐκεῖνος θεὸς Γλαῦκος, ἂν, κατὰ Πλάτωνα, οἱ ὄρωντες οὐκ ἂν ἔτι ραδίως αὐτοῦ ἴδοιεν τὴν ἀρχαίαν φύσιν, ὑπὸ τοῦ τε τὰ παλαιὰ τοῦ σώματος μέρη τὰ μὲν ἐκκεκλάσθαι, τὰ δὲ συντετρίφθαι καὶ πάντων λελωθῆσθαι ὑπὸ τῶν κυμάτων, ἀλλὰ δὲ προσπεφυκέναι, ὅστρεά τε καὶ φυκία καὶ πέτρας, ὥστε παντὶ μᾶλλον θηρίῳ εἰσικέναι ἢ οἷος ἦν φύσει¹.

1 Πλ. Πολιτ. ε', 611.

Τοιαύτη διὰ βραχέων ἢ ἀρχαία ἑλληνικὴ πολιτεία, πιστότατα ἀποτυπουμένη ἐν ταῖς περὶ αὐτῆς θεωρίαις τῶν τότε φιλοσοφησάντων. Πᾶσα ἱστορικὴ ἐποχὴ ἔχει τὰ φιλοσοφικὰ αὐτῆς ιδεώδη, ἀληθῆ ἢ ἐσφαλμένα. Ὅπως αὕτη διατυπῶται ἐν τῇ πράξει, οὕτως ἐρευνᾷ καὶ ἀναπτύσσει αὐτὴν ὁ φιλόσοφος ἐν τῇ θεωρίᾳ, ἀναγορεύων εἰς καθολικὸν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον δόγμα. Καὶ τὸ ἐξοχώτατον τῶν πνευμάτων εἶνε ἀδύνατον νὰ ἀφαιρεθῆ ὑπεράνω τῶν ιδεῶν καὶ τῶν τάσεων τῆς ἐποχῆς του· αὕτη τὸν ἐμπνέει, ταύτης δὲ αἱ ἀλήθειαι καὶ αἱ πλάνας ἀπεικονίζονται ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ καθ' ὀλοκληρίαν.

Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν διετέλεσεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐν τῇ στασιμότητι τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ὡς συνέβη τοῦτο παρὰ τοῖς προηγουμένοις λαοῖς τῆς ἱστορίας. Εἶνε ὁ πρῶτος λαὸς, ὅστις, χειραφετῶν τὴν σκέψιν ἀπὸ πάσης ξένης ἐπιδράσεως, καὶ, λύων τὴν παρατήρησιν ἀπὸ τῶν δεσμῶν τῆς θεολογικῆς παραδόσεως, ἐδημιούργει τὴν ἐπιστήμην, καθίστα δὲ ἐνασχόλησιν τοῦ πνεύματός του τὴν μελέτην τῆς φύσεως καὶ τῶν ποικίλων αὐτῆς αἰνιγμάτων: Τίς ὁ κόσμος οὗτος, πόθεν ἔρχεται, ποῦ βαίνει· αἰῶνικὰ τοῦ πνεύματος προβλήματα, τὸ πρῶτον ἤδη ἐν Ἑλλάδι ὑπὸ συζήτησιν τιθέμενα· οὕτως ἐγεννήθη ἡ φιλοσοφία, ἣτις καθὸ περὶ τὸν ἐξωτερικὸν μόνον κόσμον — περὶ τὴν φύσιν μεριμνῶσα, ἐκλήθη φυσικὴ φιλοσοφία.

Ἡ φιλοσοφία αὕτη, ἐν Ἰωνίᾳ τὸ πρῶτον καλλιεργηθεῖσα, ὠνομάσθη καὶ ἰωνικὴ· ἀλλ' ἀφιερωθεῖσα περὶ τὰ ζητήματα τῆς ἐξωτερικῆς μόνον φύσεως, ἤκιστα ἠρεύνησε τὰ τῆς ἐσωτερικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως, τὰ περὶ ἠθικῆς, δικαίου καὶ πολιτείας ζητήματα. Σποραδικὰ μόνον περὶ τούτων ἀξιώματα, ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ καλούμενα γνωμικὰ τῶν ἑπτὰ σοφῶν τῆς Ἑλλάδος, ὑπομιμνήσκουσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὸ πνεῦμα τῆς πόρρω Ἀνατολῆς, ὡς καὶ πάσης πρωτογενεῦς ἱστορικῆς περιόδου, ἀγνοούσης ἔτι τοὺς νόμους τῆς διαλεκτικῆς καὶ ἐκφραζούσης τὰς σκέψεις αὐτῆς διὰ γνωμικῶν καὶ ἀποφθεγμάτων, ἣ εἶνε περισωθέντα ἀποσπάσματα πληρεστέρου τινὸς ἠθικοῦ ἢ πολιτικοῦ συστήματος. Διὰ τοῦ χρόνου ἐν τούτοις, καὶ ἀπ' αὐτῶν ἔτι τῶν Ἰόνων, ἀρχεται ἀμυδρὰ τις ἀνακίνησις ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν ζητημάτων. Ἦδη Ἡράκλειτος ὁ σκότεινός, ἐν τῷ περιωνύμῳ αὐτοῦ κοσμολογικῷ περὶ Φύσεως βιβλίῳ, ἐπραγματεύθη καὶ περὶ δικαίου καὶ πολιτείας, πλὴν ἐν παρόδῳ μόνον. Ἀλλ' οἱ συστηματικώτερον ἐρευνήσαντες τὰς περὶ δικαίου καὶ πολιτείας θεωρίας, ἐπιδιώξαντες μάλιστα τὴν πραγμάτωσιν αὐτῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἦσαν οἱ ἐκ τῆς ἰωνικῆς ἐξεληθόντες σχολῆς Πυθαγόρειοι καὶ ὁ ἐκ Σάμου διδάσκαλος αὐτῶν Πυθαγόρας, τῆς ἰταλικῆς σχολῆς ὁ θεμελιωτής. Οὗτοι προσεπάθησαν κατὰ πρῶτον νὰ συνδυάσωσι τὴν ἠθικὴν μετὰ τῆς πολιτικῆς ἐν τῷ συστήματι αὐτῶν, μεταφέροντες καὶ ἀναπτύσσοντες τὸ μέτρον καὶ τὴν ἁρμονίαν τῆς φύσεως εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον.

Γνώστης τῶν φυσικομαθηματικῶν ἐπιστημῶν ὁ Πυθαγόρας, συνέλαβε καὶ

διετύπωσε νέαν, πληρεστέραν περί τοῦ Παντός θεωρίαν. Τὸ πᾶν εἶνε Κόσμος, καθολικὴ ἐνότης καὶ ἁρμονία· μέρη δὲ καὶ στοιχεῖα τοῦ κόσμου τούτου, ἑναρμονίως ἀλλήλοις συνδεδεμένα, εἶνε οἱ ἀριθμοὶ, οἱ ἀρχικοὶ τοῦ ὄντος τύποι, οἷον τοῦ ὕδατος, τοῦ πυρὸς, τοῦ ἀέρος κτλ. Τὸ πᾶν ἀριθμὸς, τοιοῦτον τὸ μυστικὸν σύμβολον καὶ τὸ φιλοσοφικὸν ἀξίωμα τῶν Πυθαγορείων, παρ' οἷς ἔστιν διεξεδίκουν θέσιν ἢ θεολογικὴ παράδοσις καὶ ἢ φιλοσοφικὴ ἔρευνα.

Ἐλάχιστα ἀπελείφθησαν μαρτύρια περί τοῦ δικαιολογικοῦ συστήματος τῶν Πυθαγορείων· καθ' ὅσον γινώσκωμεν μόνον ἐκ διεσπαρμένων τεμαχίων καὶ ἐξ ἱστορικῶν παραδόσεων τῶν συγγραφέων, τὸ δίκαιον ἐλογίζετο ὑπ' αὐτῶν ὡς τὸ ὑπέρτατον ἀγαθόν, ἢ προαγαγῶσις τοῦ ὁποίου ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ ἦτο ἢ πρωτίστη ἀποστολὴ τῆς πολιτείας, καὶ οὗ ἢ ἐνέργεια ἦτο ἢ παρτίτιος τῆς κοινωνικῆς ἁρμονίας· ἐν τῇ ποινῇ ἐπεκράτει ἢ ἀνατολικὴ θεωρία τοῦ ἀντιπεπονητός: «δοκεῖ δὲ τισὶ τὸ ἀντιπεπονητός εἶναι ἀπλῶς δίκαιον, ὡσπερ οἱ Πυθαγόρειοι ἔρχοντο· ὠρίζοντο γὰρ ἀπλῶς τὸ δίκαιον τὸ ἀντιπεπονητός ἄλλω»¹.

Ἡ πολιτεία ἔπρεπε γὰρ ἦνε καλλίστη καὶ πιστοτάτη ἀποτύπωσις τοῦ φυσικοῦ κόσμου: ἐνική ἐν τῇ ποικιλίᾳ αὐτῆς. Ὁ Πυθαγόρας ἐφρόνει *μηδὲν εἶναι κακὸν μείζον ἀναρχίας*· αὕτη ἢ ἀναρχία, ἢ λυμεινομένη τότε τὰς ἑλληνικὰς πολιτείας, ἦτο ἢ ποικιλία ἄνευ ἐνότητος, συνεπῶς ἔλλειψις πάσης κοινωνικῆς τάξεως καὶ εὐκοσμίας. Τὴν ἔρσιν τῶν ὑφισταμένων δεινῶν θέλων γὰρ κατορθώσῃ ὁ Πυθαγόρας, μυστικὴ φύσις, διαπαιδαγωγηθεῖσα ἀναντιρρήτως ὑπὸ ἀνατολικῶν ἰδεῶν καὶ θρησκευμάτων, ἀπεπειράθη τὸν σχηματισμὸν τοῦ τοσοῦτον περιωνύμου ἐν τῇ ἀρχαιότητι Πυθαγορείου δεσμοῦ. Ἐν τῷ δεσμῷ τούτῳ, ὅστις κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἦτο μυστικὴ τις ἐταιρία, κοινωνικοῦς καὶ πολιτικοῦς ἐπιδιώκουσα σκοποῦς, πρωταγωνιστοῦσης τῆς θρησκευτικῆς ἰδέας, ὑπετυπώθη τὸ πνεῦμα τῆς δωρικῆς πολιτείας, ὑπὸ τὴν εὐγενεστάτην αὐτῆς ἔκφρασιν· ἐζητεῖτο ἢ προαγαγῶσις τῆς ἐλευθερίας ἐν σωφρόνῳ ὀργάνωμένῃ πολιτικῇ κοινωνίᾳ: ἀριστοκρατικὴ τις πολιτεία, κατὰ δωρικὴν ἔννοιαν, δυναμένη γὰρ ἐπανορθώσῃ τὰ κακῶς κείμενα ἐκ τῆς ἀναρχίας καὶ τῶν στάσεων, αἵτινες ἐλυμχίνοντο τὰς πλείστας τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν, εὐχερῶς μεταπιπτουσῶν ἀπὸ τῆς ὀλιγαρχίας εἰς τὴν δημοκρατίαν, καὶ ἀπὸ ταύτης εἰς τὴν ἀναρχίαν καὶ τὴν τυραννίδα. Πρὸς τοῦτο δὲ ὁ Πυθαγόρας εἰσήγαγεν ἴδιον παιδευτικὸν σύστημα, δι' οὗ τὸ ἄτομον ἀνετρέφετο ἐν πνεύματι αὐστηρῶς ὑπακοῆς εἰς τοὺς νόμους τῆς πολιτείας, ἐκρατύνετο διὰ τῆς ἀνατροφῆς, τῆς μουσικῆς καὶ τῆς γυμναστικῆς τὸ αἴσθημα τῆς ἐθελοθυσίας καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης, καὶ ἀνυψοῦτο τὸ φρόνημα, ὡς τὸ πρῶτιστον προσὸν ἐλευθέρου καὶ νομιμόφρονος ἀνδρὸς καὶ πολίτου². Ἐλάχιστα ἐν τούτοις ἔσχεν ἀγαθοποιὰ ἀποτελέσματα ἐπὶ τῶν τότε κοινωνῶν ὁ σύνδεσμος ἐκεῖνος. Μεθ' ὅλην τὴν εἰς

¹ Ἀριστ. Ἠθικ. Νικομ. V, 5, 1.

² Hildenbrandt's Geschichte und System der Rechts und Staatsphilosophie Ier Band. 53.

τὴν ἀποστολὴν αὐτῶν πίστιν καὶ τὴν κοινωνικὴν ἐνέργειαν, οἱ Πυθαγόρειοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ὀργανώσωσι πολιτικῶς τὴν μεσημβρινὴν Ἰταλίαν — τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα — ἐνθα κυρίως περιστράφη ἡ ἐργασία αὐτῶν. Καὶ κατεστράφη ταχέως τὸ πολιτικὸν τοῦ Δεσμοῦ ἰδεῶδες, κοινωνίας κυβερνωμένης ὑπὸ τῶν ἀρίστων, ἐν μέτρῳ τῶν ἐμφυλίων σπαραγμῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, μέχρις οὗτου ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία, ἣν μάλιστα ἐπεζήτησαν νὰ θεμελιώσωσι, κατεβλήθη ὑπὸ τῆς τυραννίδος¹.

Ἄντιθετος καθ' ὀλοκληρίαν πρὸς τὴν αἴρεσιν τῶν Πυθαγορείων εἶνε ἡ σχολὴ τῶν Σοφιστῶν. Βάσις καὶ ἐξοδος τοῦ φιλοσοφικοῦ τῶν πρώτων συστήματος ἦτο ἡ φύσις, ὁ ἔξω κόσμος, ἀνωτέρα τις ἀρχὴ, συνωδὰ τῇ ὁποίᾳ ἐρρύθμιζον τὸν βίον αὐτῶν, ἐνῶ παρὰ τοῖς δευτέροις ἀρχὴ καὶ τέλος τῶν ὄντων εἶνε ὁ ἔσω κόσμος, τὸ ὑποκείμενον. *Πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος!*

Ἄπασα ἡ διδασκαλία τῶν σοφιστῶν συνοψίζεται καθ' ὀλοκληρίαν ἐν τῷ ἀξιῶματι τούτῳ. Τὸ ὑποκείμενον, ἡ προσωπικὴ τουτέστιν ἐκτίμησις, εἶνε τὸ κριτήριον πάντων τῶν πραγμάτων ἡ ἀρχὴ αὕτη, κατὰ πρῶτον υἰοθετουμένη ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐνῶ κατέστησεν αὐτὸ ἀνεξάρτητον ἀπὸ πάσης ἐξωτερικῆς ἐπιδράσεως, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου παρεπλήνησεν εἰς τὸν δισταγμὸν καὶ εἰς τὴν ἄρνησιν, ἥτις ἀνατρέψασα πάντα τὰ ἠθικὰ καὶ κοινωνικὰ καθεστῶτα, ἐπήνεγκεν ἐπὶ τέλους τὰ γνωστὰ ἀποτελέσματα ἐν τῷ βίῳ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἀληθές ἐστι πᾶν τὸ φαινόμενον ὡς τοιοῦτον εἰς τὴν προσωπικὴν τοῦ ἀνθρώπου κρίσιν, ἀδιάφορον καὶ ἂν διατελεῖ αὕτη ἐσκοτισμένη ἐκ διαφόρων ἀφορμῶν καὶ γεγονότων ἄρετή, ἠθος, δίκαιον εἶνε τοιαῦτα, οὐχὶ πράγματι, ὡς πλανωμένη φρονεῖ κατὰ παράδοσιν ἢ κοινὴ τῶν ἀνθρώπων συνείδησις, ἀλλ' ἐπειδὴ τυγχάνουσιν ὠρισμένα ὑπὸ θετικοῦ τινος νόμου, τουτέστιν ὑπὸ τῆς αὐθαριετοῦ τοῦ ὑποκειμένου βουλήσεως, ὡς μέτρον πάντων χρημάτων. Οὕτως ἀνελύοντο ἅπαντα τὰ κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ ζητήματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, διότι ἡ σοφιστικὴ διδασκαλία ἦτο πρακτικὴ κατ' ἐξοχὴν, μὴ ἐξερχομένη τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν ἀπαιτήσεων τῆς συγχρόνου κοινωνίας· διημφισθητεῖτο πᾶσα ἰδέα θεότητος, θρησκείας, καταγγελλομένη ὡς ἐπίνοια τοῦ ὑποκειμένου, ὡς ἐκφοβισμοῦ μέσῳ αὐτῇ χρωμένου, πᾶσα ἰδέα ὑψηλοτέρης ἠθικῆς τάξεως καὶ ἀνεγνωρίσθη ὡς ὑπερτάτη ἀρχὴ τὸ μηδέν· τὸ ἀτομικὸν συμφέρον, ἡ χρησιμοθηρία, ἀνηγορεύθη ὁ πρώτιστος γνώμων καὶ τὸ καθολικὸν μέτρον τῶν ἐν τῷ βίῳ πράξεων· τέρμα δὲ πάσης τοῦ ἀνθρώπου σκέψεως ἡ ἐπιτυχία τῆς θεραπείας φιλαύτων ὀργῶν, καὶ ταύτην τὴν διὰ παντὸς μέσου ἐπιτυχίαν ὑπέσχετο ἡ σοφιστικὴ διδασκαλία.

¹ Καθ' οὗς γὰρ καιροὺς ἐν τοῖς κατὰ τὴν Ἰταλίαν τόποις, κατὰ τὴν μεγάλην Ἑλλάδα τότε προσαγορευομένην, ἐνέπησαν τὰ συνέδρια τῶν Πυθαγορείων, μετὰ ταῦτα γενομένου κινήματος ὀλοσχεροῦς περὶ τὰς πολιτείας, ὅπερ εἶκος, ὡς ἂν τῶν πρώτων ἀνδρῶν ἐξ ἐκάστης πόλεως οὕτω παραλόγως διαφθαρέντων, συνέβη τὰς κατ' ἐκείνους τοὺς τόπους ἑλληνικὰς πόλεις ἀνπλησθῆναι νόμου καὶ στάσεως καὶ παντοδαπῆς ταραχῆς. Πολυβ. II, 39.

Οὐδὲν φύσει δίκαιον ἢ ἀδίκον διὰ τὸν σοφιστὴν· ἀμφοτέρωθεν εἶνε παραγόμενα κοινῆς συνθήκης· μέτρον δὲ τούτων ὁ ἄνθρωπος. «Τὸ δίκαιον καὶ τὸ αἰσχρὸν οὐ φύσει, ἀλλὰ νόμῳ». Οὐδὲν ἀγαθὸν ἢ κακόν, ἀλλὰ μόνον ἀτομικὸν συμφέρον καὶ μὴ. Ὁ νόμος δὲν ἔχει ὑπερτέραν καταγωγὴν, δὲν εἶνε ἔργον τῆς θεότητος, οὐδ' ἀπορρέει ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως· εἶνε κατὰ συνθήκην ἀνθρώπινον πλάσμα, προσκαίρου τινὸς σκοποῦ χάριν γενόμενον. Καλλικλῆς, εἰς τῶν δοκιμωτάτων σοφιστῶν, δογματίζει παρὰ τῷ Γοργίᾳ τοῦ Πλάτωνος, ὅτι αἱ τιθέμενοι τοὺς νόμους οἱ ἀσθενεῖς ἀνθρωποὶ εἰσι καὶ οἱ πολλοί. Πρὸς αὐτοὺς οὖν καὶ τὸ αὐτοῖς συμφέρον τοὺς νόμους τίθενται . . . ἐκφοβοῦντες τοὺς ἐρρωμενεστέρους τῶν ἀνθρώπων καὶ δυνατοὺς ὄντας πλέον ἔχειν, ἵνα μὴ αὐτῶν πλέον ἔχωσιν, ὡς αἰσχρὸν καὶ ἀδίκον τὸ πλεονεκτεῖν . . . Ἐάν δέ γε φύσιν ἱκανὴν γένηται ἔχων ἀνὴρ, πάντα ταῦτα ἀποσεισάμενος καὶ διαρρήξας καὶ διαφυγὼν, καταστήσας τὰ ἡμέτερα γράμματα . . . καὶ νόμους . . . ἐπαναστὰς ἐφάνη δεσπότης ἡμέτερος ὁ δοῦλος καὶ ἐνταῦθα ἐξέλαμψε τὸ τῆς φύσεως δίκαιον»¹. Καὶ διὰ τίνος τέχνης αἱ θεωρίαι αὗται θέλουσι πραγματωθῆ ἐν τῷ βίῳ, καὶ τίνι τρόπῳ ὁ ἥσων λόγος ἔσται κρείττων; διὰ τῆς ρητορικῆς! διὰ τῆς ἐπιτηδεΐας παραστάσεως τοῦ ἀληθοῦς ὡς ψευδοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ ὡς κακοῦ, καὶ τἀνάπαλιν· αὕτη μόνη εἶνε ἡ ἀληθὴς ἐπιστήμη καὶ τέχνη, ἡ δυναμένη ν' ἀναδείξῃ καὶ νὰ προαγάγῃ ἐν τῇ κοινωνίᾳ τὸν κατέχοντα τὰ μυστήρια αὐτῆς ἀνδρα· ὁ γέρων Στρεψιάδης, βεβαρημένος ὑπὸ τῶν χρεῶν, ἕνεκα τῶν παρεκτροπῶν τοῦ υἱοῦ του, ἀποστέλλει αὐτὸν πρὸς σοφιστὴν, ὅπως ἐκδιδάχθῃ τὰ μέσα τῆς μὴ πληρωμῆς τῶν πιστωτῶν τοῦ πατρός. Τοιαύτη ἦτο ἡ θλιβερὰ φήμη καὶ ἡ ὀλεθρία ἐπίδρασις τῶν σοφιστῶν περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους· αἱ Νεφέλαι τοῦ Ἀριστοφάνους εἶνε ἡ ὑψίστη παράστασις τῆς νόσου ταύτης τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος.

Ὅποια τὰ περὶ ἀγαθοῦ καὶ δικαίου φιλοσοφήματα τῶν σοφιστῶν, τοιαῦτα καὶ τὰ περὶ πολιτείας. «Τοὺς δέ γε σοφοὺς τε καὶ ἀγαθοὺς ρήτορας ταῖς πόλεσι τὰ χρηστὰ ἀντὶ τῶν πανηρῶν δίκαια δοκεῖν εἶναι ποιεῖν· ἐπεὶ οἷα γ' ἐν ἐκάστη πόλει δίκαια καὶ καλὰ δοκῆ, ταῦτα καὶ εἶναι αὐτῇ, ἕως ἂν αὐτὰ νομίζῃ» ὡσαύτως: «οὐκοῦν καὶ περὶ πολιτικῶν καλὰ μὲν καὶ αἰσχρὰ καὶ δίκαια καὶ ἀδίκαια καὶ ὅσια καὶ μὴ, οἷα ἂν ἐκάστη πόλις οἰηθεῖσα δεῖται νόμιμα αὐτῇ, ταῦτα καὶ εἶναι τῇ ἀληθείᾳ ἐκάστη, καὶ ἐν τούτοις μὲν οὐδὲν σοφώτερον οὔτε ἰδιώτην ἰδιώτου, οὔτε πόλιν πόλεως εἶναι»². Γνωστός πολιτικὸς συγγραφεὺς καὶ θεωρητικὸς τῆς σχολῆς, μεγάλου κύρους ἀπολαύων, ἦτο ὁ Πρωταγόρας. Διογένης ὁ Λαέρτιος μνημονεύει συγγράμματος αὐτοῦ περὶ Πολιτείας, ἀπὸ τοῦ ὀπαίου, κατὰ φήμας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὁ Πλάτων ἤντηλεσε κατὰ μέγα μέρος τὴν ὕλην τῆς Πολιτείας του.

¹ Γοργ. 433, 484.

² Θεαίτητος. 167, 172.

α^ο Ἦν πολιτείαν Ἀριστόξενός φησι σχεδὸν ἐν τοῖς Πρωταγόρου γεγράφθαι ἀντιλογικοῦς¹. Εἰς τὸν Πρωταγόραν ὡσαύτως ἀποδίδοται ἡ νομοθεσία τῆς ἐλληνικῆς ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἰταλίᾳ πόλεως τῶν Θουρίων, ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶνε ἱστορικῶς ἀσφαλές· πιθανώτατον δὲ ὅτι ἡ νομοθετικὴ αὐτοῦ ἐνέργεια περιωρίσθη μόνον εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν ὑφισταμένων ἤδη νόμων τοῦ Λοκροῦ νομοθέτου Χαρώνδα².

Ἡ κριτικὴ τάσις, μέχρις ἀρνήσεως προβάσα ἐπὶ τέλους, ὑφ' ἣν ἡ σοφιστεία ὑπέβαλλε πάντα θεσμόν, παρέσχεν ἀφορμὴν εἰς τὴν κοπίδα τῆς διαλεκτικῆς αὐτῆς δεινότητος νὰ προσβάλῃ πολλοὺς ὀλεθρίους θεσμοὺς τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας. Σοφιστῆς εἶνε ὁ πρῶτος κατὰ τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας ἐκβαλὼν κραυγὴν ἀποδοκιμασίας, ὅποτε τὰ ἐξοχώτατα καὶ ἐλευθερώτατα τῶν πνευμάτων τῆς ἐποχῆς, ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, οὐ μόνον ἀπεδέχοντο τὸν θεσμόν τοῦτον, ἀλλὰ καὶ συνηγόρουν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον ὑπὲρ αὐτοῦ, ὡς ἀναποφεύκτου ὄρου τῆς κοινωνικῆς τάξεως· οὕτως Ἀλκιδάμας, εἰς τῶν μαθητῶν τοῦ Λεοντίου σοφιστοῦ Γοργίου, κατέλιπε τὸ ἀκόλουθον ἐπίγραμμα, τὴν πρώτην κατὰ τῆς δουλείας διαμαρτυρήσιν τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως: «ἐλευθέρους ἀφῆκε πάντας Θεός, οὐδένα δοῦλον ἢ φύσις πεποίηκεν»· ἀλλὰ τοιαῦτα σποραδικὰ φαινόμενα δέον ν' ἀποδοθῶσιν ἴσως εἰς τὸ ἀρνητικὸν μᾶλλον τῆς αἰρέσεως ταύτης πνεῦμα, ἢ εἰς πραγματικὴν πεποίθησιν καὶ εἰλικρινῆ συνείδησιν τῶν αἰώνιων καὶ ἀπαράβιατων δογμάτων τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀδίκου, ξένων ἔτι καὶ ἀκατανοήτων ἐν τῇ ἐποχῇ ἐκείνῃ, καθ' ἣν ἤκμαζεν ἡ σοφιστικὴ διδασκαλία.

Δὲν ὑπάρχει κατὰ τοὺς σοφιστὰς ἀνωτέρα τις ἠθικὴ διάταξις ἐν τῷ κοινωνικῷ δικκόσμῳ· ἡ ἰσχὺς ἀποτελεῖ τὸ δίκαιον· ψυχρὰ λογικὴ, διαπνέουσα δι' ὅλου αὐτῶν τοῦ συστήματος, ἀναμιμνήσκει τὰς τολμηροτέρας θεωρίας τῶν συγχρόνων κοινωνιστικῶν συστημάτων· ἡ κοινωνία ἐκείνη ἀληθῶς ἤρξατο νοσοῦσα, ὡς νοσεῖ ἐκάστη κοινωνία, ἀπαρνηθεῖσα πᾶσαν ἠθικὴν ἀρχὴν, καὶ καταληφθεῖσα ὑπὸ τοῦ διαλυτικοῦ ἐκείνου ἀτομισμού, ὅστις εἶνε ὁ θάνατος τῶν κοινωνιῶν, καὶ ὅστις τοσοῦτον ἀπαισίως συνοψίζεται ἐν τῷ τοῦ Πρωταγόρου: χρημάτων πάντων μέτρον ἄνθρωπος. Οὐδὲν ἐστὶν ἀληθές, ἀγαθόν, δίκαιον ἀπολύτως· σχετικὰ μόνον τοῦ ἠθικοῦ βίου κατηγορίαι ἔχουσι κύρος, ἐνόσφ εἶνε παραγόμενα τῆς ἐκάστοτε βουλήσεως. Ἐν τῇ πολιτικῇ αὐτῶν θεωρίᾳ ὑπὲρ οὐδενὸς ἀποφαίνονται ἀπολύτως πολιτειακοῦ συστήματος· πᾶν πολίτευμα εἶνε λογικόν, ἀγαθόν, χρήσιμον, καθ' ὅσον φέρει τὴν σφραγίδα τοῦ καθεστῶτος, ἀδίαφορον δ' ὑπὸ ποῖον τύπον ὑφίσταται καὶ ὑπὸ ποίας περιστάσεις ἐγεννήθη. Ἡ ἰσχὺς ἀποτελεῖ τὸ δίκαιον· καὶ δίκαιον εἶνε τὸ πολίτευμα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον κέκτηται ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν ἰσχύν. Μοναρχία, ὀλιγαρχία, δημοκρατία ἦσαν δι' αὐτοὺς τύποι ἀδίαφοροι, οὐδεμίαν ἔχοντες πραγματι-

¹ Δ. Λαέρτ. III, 38.

² «Καὶ Θουρίοις νόμους γράψαι» (Δ. Λαέρτ. IX, 50).

κὴν σημασίαν. Καὶ ἐντεῦθεν κατανοοῦμεν τὴν δημοτικότητα τῶν σοφιστῶν ἐν ταῖς ἀρχαίαις πολιτείαις, διότι ὑπ' οὐδεμιᾶς οὗτοι ἐμπνεόμενοι εὐρυτέρας ἀρχῆς ἠνεύχοντο καὶ ἐδικαιολόγουν τὸ καθεστῶς, ἤρκει μόνον ὅτι τοῦτο ἐκέκτητο ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὸ δῆθεν κῦρος τῆς νομιμότητος. Τὴν ἀνωτάτην ἀρχὴν τῆς πολιτείας καταλαμβάνει ὁ ἰσχυρὸς, ὁ δυναθεὶς ἐν τῇ διηνεκεῖ πάλῃ τῶν ἀτομικῶν συμφερόντων νὰ θριαμβεύσῃ κατὰ παντὸς ἀντιθέτου στοιχείου· ἢ ἀποθέωσις λοιπὸν τῆς βίας καὶ τῆς τυραννίδος ἐν πάσῃ πολιτικῇ μορφῇ ἦτο τὸ τελευταῖον ρῆμα τῆς πολιτικῆς αὐτῶν θεωρίας. Ἡ πολιτεία δὲν ἀπορρέει κατὰ τοιαύτην διδασκαλίαν ἀπὸ αἰωνίου τινὸς φυσικοῦ νόμου, τὸ δὲ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου εἶνε τὸ ἀληθές, τὸ μόνον δίκαιον· οὕτως ὁ τυχὼν κυβερνήτης, ὁ ἔχων τὴν δύναμιν, ἔχει ἅμα καὶ τὸ δίκαιον. Τοιαύτη ἡ πολιτικὴ αὐτῶν ὁμολογία, πολιτικὴ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ὁμολογία τῆς ἀρξαμένης ἤδη πτώσεως τῆς Ἑλλάδος, ἣς τὸ ἐπιφανέστατον σύμπτωμα ὑπῆρξεν ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος καὶ αἱ κατόπιν συνέπειαι τῆς μεγάλης ἐκείνης καταστροφῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Ἡ σοφιστικὴ, ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῆς ἀκμῇ καὶ περιόδῳ, ὑπῆρξε μίᾳ τῶν ἐκδηλώσεων τῆς πνευματικῆς ἐκείνης ἐν Ἑλλάδι ἐξεγέρσεως καὶ ζωῆς, ἣτις ποικίλως διατυπωθεῖσα, ἀρξαμένη δὲ ἀπὸ τοῦ ἔκτου π. χ. αἰῶνος, ἐν διαστήματι ὀλίγων δεκαετηρίδων ἐδημιούργησε καὶ προήγαγε πᾶν ὅ,τι γενναῖον καὶ μέγα ἐλάμπρυνε τὰς σελίδας τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας· ἐγκαινισθεῖσα διὰ τῆς ἰωνικῆς σχολῆς, ἀνεπτύχθη ταχέως εἰς αὐτοτελὲς σύστημα, ἀρνηθεῖσα τοὺς θεοὺς καὶ τὰς παραδόσεις τῆς δημοτικῆς συνειδήσεως καὶ δημιουργήσασα νέον ἠθικὸν κόσμον. Ὁ Δημόκριτος καὶ ὁ Ἡράκλειτος, ὁ Ἀναξαγόρας καὶ ὁ Σωκράτης, τὸ μὲν ἀμφιβάλλοντες, τὸ δ' ἀρνούμενοι τοὺς θεοὺς τῆς πόλεως καὶ πᾶν τὸ διεκδικοῦν κῦρος καὶ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ὁ μὲν ἀναγορεύων δημιουργικὴν ἀρχὴν τοῦ παντὸς τὸ πῦρ, ὁ δὲ ἀνακηρύττων τὴν θεωρίαν τῶν ἀτόμων ὡς κοσμολογικὸν δόγμα, ὁ τρίτος τιθέμενος τὸν νοῦν ὡς ἀρχὴν, τὰ πάντα διήκουσαν, ὁ τέταρτος, ἐπικαλούμενος νέον θεὸν, τὸ δαιμόνιον αὐτοῦ, καὶ ἀμφιβάλλων διὰ τοῦ γνωστοῦ δόγματος ἐν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα, εἶνε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον συντηρητικοὶ ἢ ἄκροι ἀντιπρόσωποι τῆς αὐτῆς πνευματικῆς κινήσεως, ἣς τὰ ἔσχατα συμπεράσματα ἐξεδηλώθησαν διὰ τῆς ἀθεϊστικῆς, ἀνατρεπτικῆς καὶ μηδενιστικῆς τῶν τελευταίων σοφιστῶν διδασκαλίας. Ἐν ἀπόσῃ ταύτῃ τῇ ἱστορικῇ κινήσει εἰς καὶ ὁ αὐτὸς σκοπὸς διαφαίνεται: ἡ κριτικὴ, ἡ ἀμφιβολία, ἡ ἀρνήσις, σαλεύουσαι τὰ θεμέλια τῆς ἀρχαίας παραδόσεως, ὁ πόλεμος κατὰ τῆς θεολογικῆς αὐθεντίας· ἐν τῇ συγκρούσει δὲ τῶν δύο τούτων τάσεων περιστρέφεται ἡ ἐποχὴ ἐκείνη· ἡ θεολογία καταδιώκει τὸν Ἡράκλειτον, καταδικάζει τὸν Ἀναξαγόραν, θανατοῖ τὸν Σωκράτη καὶ φυγαδεύει τὸν Ἀριστοτέλη· ἀλλὰ πίπτει καὶ αὕτη ἐπὶ τέλους ἐν μέσῳ τῶν ἐρειπίων τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς κοινωνίας.